

واکاوی باستان‌شناسانه‌ی سلاح‌های سرد با تیغه‌ی کوتاه (خنجر، کارد و پیش‌قبض) در دوره‌ی قاجار^۱

پرستو قاسمی^۱، میترا شاطری^{II}، عباسعلی احمدی^{III}

شناسه‌ی دیجیتال (DOI): 10.22084/nbsh.2019.17664.1846
 تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۸/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۲۶
 (از ص ۱۸۹ تا ۲۰۶)

چکیده

I. دانشجوی کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی دوره‌ی اسلامی دانشگاه شهرکرد.
 II. استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه شهرکرد (نویسنده‌ی مسئول).
 Shateri.mitra@lit.sku.ac.ir
 III. استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه شهرکرد.

در پی تحولات فناوری‌های نظامی دوره‌ی قاجاریه، بر اهمیت سلاح‌های گرم افزوده شد و سلاح‌های سرد کاربرد کمتری در جنگ‌ها پیدا کردند؛ اما تولیدشان به واسطه‌ی کاربردهای جانبی دیگر، همچنان با کمیتی اندک‌تر ادامه یافت. در این دوره، به‌هنگام نبرد از انواع سلاح‌های سرد همچون سلاح‌های تیغه‌دار بُرنده، کوبنده، پرتابی و برخی ابزارهای قلعه‌گیری استفاده می‌شد. تمرکز پژوهش حاضر بر روی خنجر، کارد و پیش‌قبض‌ها است که هر سه از انواع سلاح‌های تیغه‌دار و بُرنده هستند. هدف از این مقاله، بررسی ویژگی‌های شکلی و تزئینی خنجر، کارد و پیش‌قبض‌ها، هم‌چنین کاربرد این سلاح‌ها و ارتباط احتمالی تزئیناتشان با کاربری‌های جنگی و یا تشریفاتی آن‌ها است که به‌منظور شناخت بهتر و همه‌جانبه‌ی این سلاح‌ها و روند تحول آن‌ها در دوره‌ی قاجار صورت گرفت. در این راستا، پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها مدنظر قرار گرفت؛ خنجر، کارد و پیش‌قبض‌های دوره‌ی قاجار از لحاظ فرم، نقوش، مضامین و فنون تزئینی چه ویژگی‌هایی دارند؟ و میزان و کیفیت تزئینات روی سلاح‌های یاد شده چه ارتباطی می‌تواند با کاربرد آن‌ها داشته باشد؟ این پژوهش با رویکرد تاریخی-توصیفی و تحلیلی، و با روش یافته‌اندوزی از خلال منابع کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی روی ۱۷ خنجر، ۱۷ کارد و ۳ پیش‌قبض که عمدتاً از آثار موزه‌های داخل و خارج از کشور هستند، صورت گرفته است. یافته‌های حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که این سلاح‌ها از نظر میزان انحنای تیغه متفاوت هستند. بخش‌های مختلف این سلاح‌ها با نقوش گیاهی-هندسی، انسانی-جانوری و کتیبه‌ای؛ و بیشتر با فنون طلاکوبی، قلمزنی و میناکاری آراسته شده‌اند. نقوش گیاهی-هندسی و انسانی-جانوری مضامین بزمی و نقوش کتیبه‌ای مضامینی مذهبی-تعویذی و ادبی دارند. اجرای نقوش تزئینی بیشتر با فنون پرهزینه و مجللی چون میناکاری و یا ترصیح‌کاری روی خنجر و کارد (بر پیش‌قبض‌ها از این فنون استفاده نشده)، نشان از این دارد که این دو سلاح در دوره‌ی قاجاریه بیشتر به‌منظور تزئین مورد استفاده قرار گرفته‌اند تا برای استفاده واقعی در میدان نبرد.

کلیدواژگان: دوره‌ی قاجار، سلاح سرد، خنجر، کارد، پیش‌قبض.

مقدمه

جنگ افزارهای به دست آمده از دوره‌های مختلف تاریخی، جهت بررسی تحولات هنری، صنعتی و نظامی، داده‌های باستان‌شناختی مهم و ارزشمندی به شمار می‌آیند. در دوره‌ی قاجار، گسترش روابط نظامی، تجاری و فرهنگی با اروپا بر جوانب مختلف زندگی ایرانیان تأثیر گذاشت که یکی از این تأثیرات، افزایش واردات سلاح‌های گرم نوین در ایران بود که در نتیجه‌ی حضور گسترده‌ی مستشاران و سفرای خارجی در دربار پادشاهان این دوره به وجود آمد؛ با این حال، ساخت سلاح‌های سرد گذشته هم‌چنان ادامه یافته و در نبردهای تن‌به‌تن مورد استفاده بودند. در این دوره، کیفیت فولاد مصرفی کاسته شده، ظاهرسازی و تزئین سلاح‌ها بیشتر مورد توجه قرار گرفت و باعث شد به مرور جنبه‌ی تزئینی پیدا کنند (آکساندر، ۱۳۸۷: ۷؛ توحیدی، ۱۳۶۴: ۱۷۰).

در پژوهش حاضر، سه سلاح سرد بُرنده‌ی خنجر (۱۷ نمونه)، کارد (۱۷ نمونه) و پیش‌قبض (۳ نمونه) این دوره که در مقام قیاس با شمشیر، قداره و قمه، تیغه‌های نسبتاً کوتاه‌تری دارند، مورد بررسی قرار خواهند گرفت. موارد انتخاب شده جزو نمونه‌های شاخص به دست آمده از دوره‌ی قاجار هستند که عمدتاً در موزه‌های داخل، و هم‌چنین موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی خارج از کشور نگه‌داری می‌شوند. متأسفانه نمونه‌ی پیش‌قبض‌هایی که متعلق به این دوره باشند، موارد بسیار کمی هستند؛ همین عامل موجب محدودیت نمونه‌های انتخابی این سلاح در این مقاله شد. بررسی و مطالعه‌ی این سلاح‌ها در راستای شناخت ویژگی‌های فرم، شکل و انواع نقوش و فنون تزئینی آن‌ها، و هم‌چنین نوع کاربرد این سلاح‌ها و ارتباط احتمالی تزئیناتشان با کاربری‌های جنگی و تشریفاتی آن‌ها با نگرشی باستان‌شناسانه صورت می‌گیرد.

پرسش‌های پژوهش: در این راستا، پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها مدنظر قرار گرفت؛ خنجر، کارد و پیش‌قبض‌های دوره‌ی قاجار از لحاظ فرم، نقوش، مضامین و فنون تزئینی چه ویژگی‌هایی دارند؟ و میزان و کیفیت تزئینات روی سلاح‌های یادشده چه ارتباطی می‌تواند با کاربرد آن‌ها داشته باشد؟

روش پژوهش: متناسب با موضوع موردنظر، رویکرد این مقاله تاریخی-توصیفی و تحلیلی است؛ گردآوری مطالب و داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی از موزه‌های داخلی (از جمله موزه‌ی رضا عباسی و موزه‌ی نظامی سعدآباد) و استفاده از برخی سایت‌های موزه‌ها و مجموعه‌های خارج از ایران (از جمله موزه‌های بریتانیا، ویکتوریا و آلبرت، بروکلین، متروپولیتن و ارمیتاژ، و مجموعه‌های کاراوانا، والاس و گالری سلطنتی) صورت گرفته است. (لازم به ذکر است که کلیه‌ی طرح‌ها توسط نگارندگان ترسیم شده است).

پیشینه‌ی پژوهش

یکی از مهم‌ترین منابع تاریخی دوره‌ی قاجار که اطلاعات ارزشمندی از ویژگی سلاح‌های سرد از جمله خنجر و کارد، و هم‌چنین شیوه‌ی ساخت آن‌ها ارائه می‌دهد؛

کتاب سفرنامه‌ی از خراسان تا بختیاری نوشته‌ی «هانری رنه دالمانی»^۲ (۱۳۳۵) است. در این اثر، نویسنده ضمن بیان خاطرات خود، در مبحث مجزایی به برخی از ویژگی‌های سلاح‌های دوره‌ی قاجار اشاره نموده است؛ اما طبقه‌بندی مشخص و جامعی از ویژگی‌های فرمی و تزئینی این‌گونه آثار ارائه نکرده است.

در پایان‌نامه‌ی «اشرف حاجی» (۱۳۸۸) با عنوان «جنگ‌افزارهای ایران در عصر قاجار از آغاز تا ۱۳۱۳ ه.ق.» محقق به بررسی جنگ‌افزارهای دوره‌ی قاجار از نظر تاریخی پرداخته است؛ هدف وی در این اثر، بیشتر بررسی روند ورود تسلیحات گرم و مدرن به ایران بوده است. در این پژوهش، نمونه‌هایی از سلاح‌های این دوره معرفی شده؛ اما طبقه‌بندی مشخصی از فرم، نقوش و فنون تزئینی آن‌ها ارائه نشده است. هم‌چنین در کتاب ابزارآلات جنگ از مجموعه کتاب‌های هنر اسلامی «ناصر خلیلی» (۱۳۸۷)، به توصیف و معرفی تعدادی از نمونه‌های شاخص کارد و خنجر متعلق به دوره‌ی قاجار، پرداخته شده است.

مهم‌ترین پژوهش در این زمینه، کتاب «منوچهر مشتاق خراسانی» (۲۰۰۶) تحت عنوان *Arms and Armor from Iran* است که نویسنده به مطالعه‌ی جنگ‌افزارهای ایران از دوره‌ی مفرغ تا پایان دوره‌ی قاجار به صورت کلی و جامع‌نگر پرداخته است.

انواع سلاح‌های سرد دوره‌ی قاجار

سلاح‌های سرد دوره‌ی قاجار را می‌توان به انواع کلی سلاح‌های بُرنده (تیغه‌دار)، کوبنده، پرتابی و سلاح‌های سرد محاصره‌ای (قلعه‌گیری) طبقه‌بندی کرد. سلاح‌های تیغه‌دار و بُرنده شامل شمشیر، قداره، قمه، خنجر، کارد، پیش‌قبض، تبر و تبرزین هستند؛ از آن‌میان، سه سلاح خنجر، کارد و پیش‌قبض، جهت بررسی انتخاب شده است که از نظر تیغه از سایرین کوتاه‌تر هستند.

خنجر

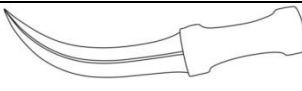

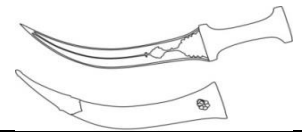

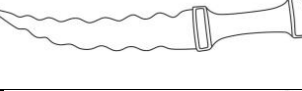

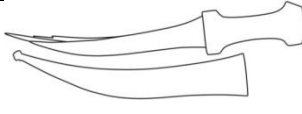

خنجر، سلاحی بُرنده است که در زمره‌ی سلاح‌های تیغه‌دار قرار می‌گیرد. خنجرسازی در ایران همچون شمشیرسازی از جایگاه والایی برخوردار بوده است؛ نمونه‌های برجای مانده، مصداق روشنی از اوج این هنر و مهارت سازندگان‌شان دارند. در این پژوهش، ۱۷ نمونه خنجر از موزه‌های داخلی و هم‌چنین موزه‌ها و مجموعه‌های خارج از ایران مورد بررسی و طبقه‌بندی قرار می‌گیرند.

خنجر در لغت‌نامه‌ی دهخدا سلاحی نوک‌دار، بُرنده و هلالی برای جنگ معرفی شده است (دهخدا، ج ۷، ۱۳۷۷: ۹۹۷۸). اولین کاربرد این سلاح با تیغه‌ی اندکی خمیده در ایران، از سده‌ی نهم ه.ق. بوده است (پوپ و آکرمن، ۱۳۸۷: ۲۹۷۵)؛ ولی در دو قرن ۱۰ و ۱۱ ه.ق. تیغه‌های خنجرهای معمول، کاملاً کج و قوسی است (زکی، ۱۳۶۳: ۲۷۲). خنجرهایی با تیغه‌های کاملاً منحنی، شکل رایج خنجرهای منسوب به قرن‌های ۱۲ و ۱۳ ه.ق. هستند. زمانی که شمشیر سرعت عمل لازم را در میدان نبرد ندارد، خنجر جایگزین بسیار خوبی است؛ به دلیل اندازه‌ی کوچک‌تر نسبت به شمشیر و سبکی وزن آن، سلاح مناسبی برای نبردهای تن‌به‌تن و نزدیک بوده است.

اجزاء مختلف یک خنجر عبارت است از: قبضه، قبه، ضامن، گیره، کفشک، غلاف، تیغ، لبه تیغ، پهنای تیغ و نوک تیغ (Moshtagh Khorasani, 2006: 223). خنجر، سلاحی دو لبه با تیغه‌ای انحنادار است. بیشتر نمونه خنجرهای قاجاری، دارای قبضه‌های I شکل هستند. تیغه‌ها از نظر میزان انحنا به دو دسته، تیغه‌هایی با انحنا زیاد و تیغه‌هایی با انحنا کم تقسیم می‌شوند؛ علاوه بر میزان انحنا، تیغه‌ی خنجرها در قالب فرم لبه نیز به سه گروه تیغه‌های ساده، کنگره‌دار و چند شاخه قابل طبقه‌بندی هستند. چگونگی فرم تیغه‌های دو گروه اول از نام آن‌ها مشخص است؛ اما گروه سوم فرم بسیار جالب و منحصر به فردی دارند. تیغه‌های چند شاخه در قسمت پهنای تیغه و نزدیک دسته، تفاوتی با تیغه‌های دیگر ندارند؛ اما از قسمت میانی تا نوک تیغه چندین شاخه از میان تیغه‌ی اصلی بیرون زده است. تیغه‌ی خنجرها معمولاً ناودار نیستند؛ اما برای تقویت و افزایش استحکام آن‌ها، بر سطح تیغه و لبه‌ها برجستگی‌هایی ایجاد شده است. در برخی نمونه‌ها، نوک تیغه صاف و تنها دارای خط برجسته‌ی وسط بوده و گاهی به صورت دکمه‌ی مخروطی شکل ساخته می‌شد که احتمالاً برای استحکام، تقویت نوک تیغه و هم‌چنین جهت شکافتن حلقه‌های زره دشمن چنین ساخته شده است (جدول ۱). تعدادی از نویسندگان بر این باورند که این برآمدگی به منظور سوراخ‌کنندگی بیشتر سلاح ایجاد می‌شود که به محض وارد شدن به بدن، هوا به داخل بدن و جسم نفوذ نموده و باعث مرگ زودرس شود (حاجی، ۱۳۸۸: ۴۵).

در جدول ذیل از میان ۱۷ نمونه خنجر، ۵ مورد آن با داشتن ویژگی‌های متفاوت از نظر نوع و فرم تیغه انتخاب شده است که ویژگی‌های ذکر شده برای سایر نمونه‌ها هم صدق می‌کنند.

جدول ۱. ویژگی‌های فرمی تیغه‌ی خنجرهای دوره‌ی قاجار (نگارندگان، ۱۳۹۷). ▼

منبع تصویر	ویژگی فرم تیغه	طرح	تصویر
موزه رضا عباسی (نگارندگان، ۱۳۹۵)	انحنای زیاد لبه‌ی ساده خط برجسته وسط		
www.vam.ac.uk, access date (15/2/2016)	انحنای زیاد لبه‌ی ساده نوک مخروطی یا نیزه‌ای برجستگی وسط و لبه‌ها		
www.ids.lib.harvard.edu, access date (5/4/2016)	انحنای کم لبه‌ی ساده ناوهای کم عمق		
www.oriental-arms.com, access date (16/5/2016)	انحنای کم لبه‌های کنگره‌دار		
موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵)	انحنای کم تیغه‌ی چند شاخه		

دسته‌ی خنجرها نیز معمولاً از جنس فلز (مثل فولاد، مس و برنج)، عاج و یا مواد دیگری ساخته شده است. بیشتر خنجرهای به‌جا مانده از دوره‌ی قاجار، غلاف ندارند؛ نمونه‌ی غلاف‌های باقی مانده از چوب با روکشی از چرم سیاه یا ابریشم، از جنس فولاد، طلا و مس هستند و به فرم کلی انحنای تیغه شکل گرفته‌اند. بر روی سطح غلاف، حلقه‌ی کوچک بسیار ظریفی جهت آویزان کردن خنجر به کمر بند تعبیه شده است؛ خنجرها را هم می‌توانستند به وسیله‌ی تسمه‌ای چرمی به کمر بند آویزان کنند و هم آن را در قسمت راست بدن و زیر شال کمر قرار دهند. حمل خنجر برای مردان ایرانی، همواره مایه‌ی مباحثات و بزرگی بوده است (کوتزبویه، ۱۳۸۵: ۷۱ و ۱۸۸)؛ علاوه بر این، خنجر، سلاح شخصی مردان جهت دفاع از جان خویش در مقابل خطرات احتمالی محسوب می‌شد (بروگش، ۱۳۷۴: ۸۶ و ۱۴۶).

انواع نقوش و فنون تزیینی خنجرها

قسمت‌های مختلف دسته، غلاف و تیغه‌ی خنجرهای دوره‌ی قاجار با تزیینات بسیار زیاد و متفاوتی آراسته شده‌اند. نقوش روی خنجرها را به‌طور کلی می‌توان به سه دسته‌ی اصلی طبقه‌بندی کرد که شامل: ۱- نقوش گیاهی-هندسی، مثل گل و برگ، اسلیمی‌های پیچان، خطوط مرواریدگون، ترنج‌ها، کادرهای هندسی؛ ۲- نقوش کتیبه‌ای از جمله اشعار و عبارات فارسی، در موارد کمی نام صاحب و نام سازنده‌ی سلاح و سال ساخت، عبارات و ادعیه‌های عربی و آیات قرآنی (از جمله آیه‌ی ۱۳ سوره‌ی صف، آیه‌ی اول سوره‌ی فتح و بخش‌هایی از دعای معروف نادعلی به صورت «كُلِّ هَمٍّ وَ غَمٍّ سَيَنْجَلِي، يَوْلَاتِيكَ يَا عَلِيُّ عَلِيُّ عَلِيٍّ») با مضامین مذهبی، تعویذی و ادبی با خطوط نسخ، ثلث و نستعلیق هستند؛ دو بیت شعر «قبضه‌ی خنجرت جهانگیر است، گرچه یک مشت استخوان باشد، نرسد کار عالمی به نظام، گر نه پای تو در میان باشد»، هم چنین شعر «خنجر کج در کف شهزاده مالک رغب، می‌نماید چون هلالی را به دست آفتاب» و بیت شعر «زهوش فلاطون دمش تیزتر، زابروی دلدار خون‌ریزتر» از اشعار فارسی پرکاربرد در تزیین سلاح‌های دوره‌ی قاجار و هم‌چنین دسته‌های عاجی خنجرها هستند. نقوش کتیبه‌ای بیشتر بر تیغه و غلاف خنجرها دیده می‌شوند و به ندرت در تزئین غلاف آن‌ها مورد استفاده قرار گرفته‌اند. ۳- نقوش انسانی-جانوری از جمله تصاویر زیبارویان، دلدادگان، صاحب‌منصبان و پرتیره‌ی پادشاهان با لباس‌های قاجاری یا لباس و کلاه‌های اروپایی؛ و هم‌چنین کودکان عریان به تأثیر و تقلید از نقش مایه‌های غربی با مضامین بزمی و یا تشریفاتی بر قبضه و غلاف خنجرها هستند. اشکال مختلف جانوری (شمایل جانوری) همچون حمله‌ی شیر به آهو، نبرد جانوران افسانه‌ای، مرد سوار بر اسب در شکارگاه (کمان‌کشی) اغلب بر پهنای تیغه‌ها نقش بسته‌اند (جدول ۲).

تصویر حمله‌ی شیر به گاو، نقش مایه‌ی مهمی است که اغلب روی برخی خنجرهای دوره‌ی قاجار وجود دارد؛ اما در برخی نمونه‌ها آهو جایگزین گاو شده

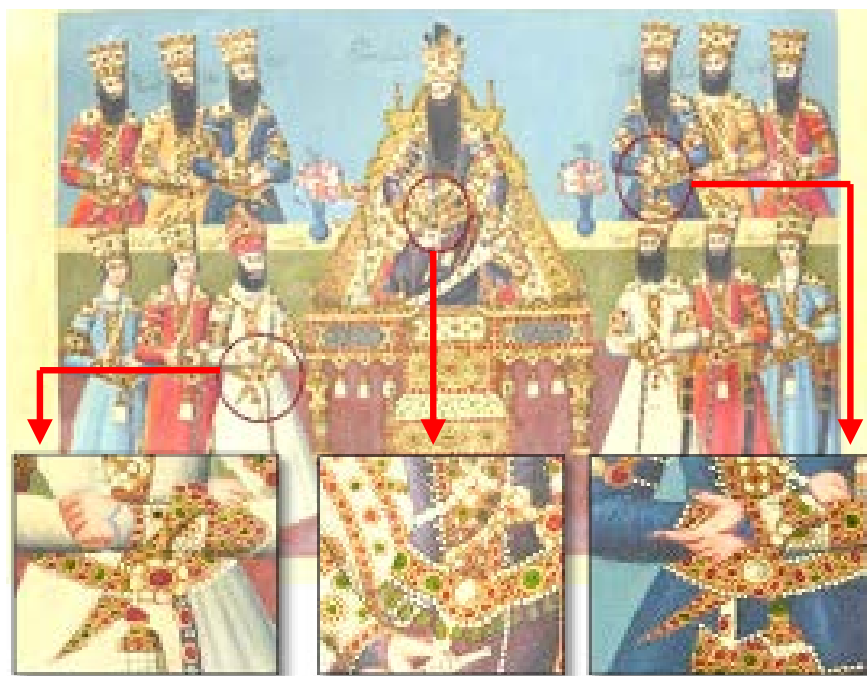
جدول ۲. طبقه بندی انواع نقوش، مضامین و فنون تزیینی خنجرهای دوره‌ی قاجار (نگارندگان، ۱۳۹۷).

منابع	نمونه‌ها	انواع نقوش، مضامین و فنون تزیینی			اجزاء
		فنون	مضامین	نقوش	
<ol style="list-style-type: none"> ۱. www.sothebys.com, access date (3/8/2016) ۲. www.metmuseum.org, access date (15/2/2016) ۳. www.oriental-arms.com, access date (16/5/2016) 	 <p style="text-align: center;">(۳) (۲) (۱)</p>	قلمزنی طلاکوبی کوفت‌گری حکاک‌ی	بزمی اساطیری	مرداسب‌سوار در شکارگاه (کمان‌کشی) حمله شیر به آهو و نبرد جانوران افسانه‌ای	انسانی - جانوری
<ol style="list-style-type: none"> ۱. www.brooklynmuseum.org, access date (14/7/2016) ۲. www.wallacecollection.org, access date (4/4/2016) ۳. www.vam.ac.uk, access date (15/2/2016) ۴. www.artermitage.org, access date (18/2/2016) 	 <p style="text-align: center;">(۲) (۱) (۳) (۴)</p>	طلاکوبی قلمزنی حکاک‌ی	بزمی	گل و برگ اسلمی پیچان ترنج کادر و لوب هندسی	گیاهی- هندسی
<ol style="list-style-type: none"> ۱. www.sothebys.com, access date (3/8/2016) ۲. www.armsantiques.com, access date (4/4/2016) 	 <p style="text-align: center;">(۲) (۱)</p>	منبت‌کاری	بزمی	زبیارویان صاحب‌منصبان پرتره پادشاهان کودکان عربیان حمله شیر به آهو یا گاو	انسانی - جانوری
<ol style="list-style-type: none"> ۳. www.hermitagemuseum.org, access date (18/2/2016) ۴. www.brooklynmuseum.org, access date (14/7/2016) ۵. موزه رضا عباسی (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۶. www.peterfiner.com, access date (5/11/2016) 	 <p style="text-align: center;">(۴) (۳) (۶) (۵)</p>	منبت‌کاری مرصع‌کاری قلمزنی ملیله‌کاری	بزمی	گل و برگ اسلمی پیچان ترنج کادر هندسی خطوط مرواریدگون	گیاهی- هندسی
<ol style="list-style-type: none"> ۱. www.armsantiques.com, access date (4/4/2016) ۲. موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۳. www.sothebys.com, access date (3/8/2016) ۴. www.metmuseum.org, access date (15/2/2016) ۵. www.metmuseum.org, access date (15/2/2016) 	 <p style="text-align: center;">(۲) (۱) (۴) (۳) (۵)</p>	میناکاری قلمزنی	بزمی	پرتره‌ی انسان اشکال جانوران	انسانی - جانوری
<ol style="list-style-type: none"> ۳. www.sothebys.com, access date (3/8/2016) ۴. www.metmuseum.org, access date (15/2/2016) ۵. www.metmuseum.org, access date (15/2/2016) 	 <p style="text-align: center;">(۲) (۴) (۳) (۵)</p>	ملیله‌کاری مرصع‌کاری قلمزنی	بزمی	گل و برگ اسلمی پیچان ترنج و کادر هندسی	گیاهی- هندسی
<ol style="list-style-type: none"> ۱. www.armsantiques.com, access date (4/4/2016) ۲. موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۳. www.sothebys.com, access date (3/8/2016) ۴. www.metmuseum.org, access date (15/2/2016) ۵. www.metmuseum.org, access date (15/2/2016) 	 <p style="text-align: center;">(۲) (۱) (۴) (۳) (۵)</p>	میناکاری	مذهبی- تعمویدی	به ندرت از اسماء وصفی خداوند استفاده شده است.	کتیبه

است؛ یعنی شیر به آهو حمله می‌کند و این معنای نقش شیر و گاو را که در دوره‌ی هخامنشی برای مشروعیت بخشیدن به قدرت پادشاهی بوده را ندارد و در اینجا صرفاً به یک صحنه‌ی شکار برای نشان دادن قدرت شیر تبدیل شده است (Moshtagh, Khorasani, 2012: 18).

خنجر در دوره‌ی قاجار در زمره‌ی سلاح‌های تشریفاتی بوده است؛ و درباریان، شاهزادگان و پادشاهان علاقه‌ی خاصی به حمل این سلاح داشتند. خنجرهای تشریفاتی، دارای تزئینات بسیار فاخر و پرهزینه‌ای هستند که با مرصع‌کاری سنگ‌های قیمتی و میناهای رنگارنگ صورت گرفته است که نمایانگر میزان علاقه و حمایت پادشاهان و درباریان از ساخت این سلاح هستند؛ همان‌طور که کوتزبویه^۳ در شرح لباس ایرانیان می‌گوید: «فقرا از پارچه‌های ضخیم و اغنیا از ماهوت انگلیسی و اشراف و اعیان از پارچه‌های زربفت، قبا را تهیه می‌کنند. روی این قبا معمولاً کمربندی بسته می‌شود، ولی اغنیا شال کشمیری بسته، خنجری با دسته‌ی کم و بیش قیمتی بر آن می‌زنند» (کوتزبویه، ۱۳۸۵: ۱۱۸).

اما در برخی موارد هم این الگو رعایت نشده است. خنجرهای جواهرنشان و پرزرق و برق را تنها در نقوش و تصاویر مربوط به صاحب‌منصبان، پادشاهان و شاهزادگان می‌توان دید؛ زیرا در دوره‌ی قاجار مردم عادی از وضع مالی (اقتصادی) خوبی برخوردار نبودند که بخواهند از چنین سلاح‌هایی استفاده کنند و یا سفارش ساخت آن را بدهند (تصویر ۱).

► تصویر ۱. حمل خنجر در سمت راست بدن، مجلس دربار فتحعلی‌شاه (www.royalcollection.com, access date 3/8/2016).

کارد

کارد، سلاحی با تیغه‌ی کوتاه و بُرنده است؛ سلاحی یک لبه، سبک و مناسب برای درگیری‌های نزدیک و تن‌به‌تن بوده است.

کارد دومین جنگ‌افزار یاد شده در وندیداد است^۶ (پورداد، ۱۳۸۲: ۷۴). در گذشته، کارد، خنجر، شمشیر و چاقو با کیفیت خوبی ساخته می‌شد و از اصفهان به دیگر شهرها نیز می‌بردند؛ اما در دوره‌ی قاجار ارزانی اجناس فرنگی این صنایع را در هم شکسته و تعداد کمی از سازندگانشان باقی است (الاصفهانی، ۱۳۶۸: ۱۲۴). «تحویلدار اصفهانی» از دو گروه با عنوان جماعت کاردگر و جماعت چاقوساز در اصفهان نام می‌برد. در مورد گروه کاردگر آورده که: «کاردهای فولادی قدیمی خوب آنچه در ایران بود تمام کار اصفهان بود، حال خریدار متاعشان کم است مشتری ندارند مگر ایلات و بعضی مردم دهات. از این صنف قلیلی باقی‌اند و کارشان اکثر کارد و ساطور قصابی و طبخی است»؛ و در مورد جماعت چاقوساز نیز این چنین بیان کرده است: «چاقوهای دسته سیاه شاخی می‌سازند به جهت میوه‌خوری و غیره، بُرنده و آبدار و خوش‌ترکیب، هم از آهن خشکه و هم از فولاد» (تحویلدار اصفهانی، ۱۳۸۸: ۱۲۶-۱۲۷ و ۱۳۱).

آنچه از گفته‌های الاصفهانی و تحویلدار اصفهانی برمی‌آید، این است که ساخت کارد در دوره‌ی قاجار نسبت به دوره‌های پیش از آن دچار رکود شده؛ اما هم‌چنان توسط استادان ماهر در همین صنعت به صورت اندک ساخته می‌شد. در رابطه با کاربردهای کارد در دوره‌ی قاجار به برخی از گفته‌های مورخان و سفرنامه‌نویسان این دوره رجوع می‌شود؛ در برخی منابع دوره‌ی قاجار به استفاده از کارد در هنگام جنگ و هم‌چنین برای مجازات مجرمان اشاره شده است (ساروی، ۱۳۷۱: ۹۷؛ هدایت، ۱۳۳۹: ۶۱۰؛ بنجامین، ۱۳۶۹: ۱۳۵؛ گوینو، ۳۰۳؛ بروگش، ۱۳۷۴: ۱۶۱). کارد از ابزارهای قصاب‌ها بوده و در جریان نزاع‌های خیابانی هم کاربرد داشته است (گوینو، ۱۳۸۳: ۳۰۵). ایرانیان تحصیل‌کرده و ثروتمند، هنگام صرف غذا مانند اروپاییان روی میز و پشت صندلی می‌نشستند و غذاها را هم مثل اروپاییان با کارد و چنگال می‌خوردند (بروگش، ۱۳۷۴: ۱۴۸). در برخی سفرنامه‌های این دوره به استفاده از کارد در جریان نزاع‌های خیابانی اشاره شده است (کوتزبویه، ۱۳۸۵: ۱۹۱؛ بروگش، ۱۳۷۴: ۱۴۱). «دوران»^۷ نیز در یک مورد نزاع در سرزمین بختیاری به استفاده از چاقو اشاره کرده است و هم‌چنین از علاقه‌ی مردهای ایرانی به حمل چاقو یاد می‌کند (دوران، ۱۳۴۶: ۷۶)؛ البته مشخص نیست، منظور وی از چاقو، چاقوهایی با تیغه‌های تاشو متداول در این دوره یا کارد بوده است. «فریزر»^۸ در مورد سلاح مردان ایرانی در سفرنامه‌اش آورده: «آن‌ها معمولاً یک و گاهی دو تفنگ بر پشت، یک کارد بلند یا خنجر در کمر حمل می‌کنند، یک شمشیر یا گرز ابزارهای آن‌ها را تکمیل می‌کنند» (Fraser, 1825: 93). علاوه‌بر کاربردهای ذکر شده، یکی دیگر از موارد استفاده‌ی کارد که اهمیت آن را در این دوره نشان می‌دهد، اعطای کاردهای مرصع و جواهرنشان از طرف پادشاه به افراد ذی‌صلاح و صاحب‌منصبان در ازای خدمات آن‌ها به حکومت بوده است (وقایع‌اتفاقیه، ۱۳۷۳: ۱۹۰؛ اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۱۸۵-۱۷۲۴). کارد برای پادشاهان نیز اهمیت ویژه‌ای داشته است؛ «کوتزبویه» در سفرنامه‌اش به کارد و کمر بند مزین به مرواریدهای درشت فتحعلی‌شاه اشاره می‌کند (کوتزبویه، ۱۳۸۵: ۱۷۶).

در رابطه با تفاوت کارد و چاقو، به نظر می‌رسد که کارد سلاحی جنگی بوده است و متناسب با کاربرد آن احتمالاً تیغه‌ای تیزتر داشت؛ اما چاقو بیشتر کاربرد روزمره داشته است و برای خرد کردن میوه‌ها و یا هنگام غذا خوردن استفاده می‌شد؛ با این حال، با توجه به مواردی که پیش‌تر به آن اشاره شد، چاقو هم به عنوان سلاح و در هنگام نزاع به کار می‌رفت.

در دوره‌ی قاجار، کارد اهمیت خود را در نبردهای تن‌به‌تن و جنگ‌ها از دست داده است؛ اما هم‌چنان در این دوره به خوبی ساخته می‌شد. براساس نوشته‌ی «هانری رنه دالمانی» در مورد شیوه‌ی مقاوم‌سازی تیغه‌ی سلاح‌ها در این دوره، تیغه‌های چاقو و کارد را در ابتدا به اندازه‌ای حرارت داده و پس از گداخته شدن، آن‌را فوراً در ظرفی پر از روغن سرد فرو می‌بردند، سپس بار دیگر آن‌را به صورت ملایم حرارت داده و صیقل می‌کردند. این شیوه‌ی آب‌کاری موجب می‌شد که تیغه حالت فنری پیدا کند و با برخورد به موانع و اجسام سخت شکسته نشود. فولاد مصرفی این دوره، بیشتر از کشورهای هندوستان و روسیه وارد می‌شد (دالمانی، ۱۳۳۵: ۳۷۸).
 قبضه، آهنک، کفشک، غلاف، تیغ، لبه‌ی تیغ، پهنای تیغ، نوک تیغ، پشت تیغ، پای کارد و دکمه‌ی مخروطی از اجزاء تشکیل‌دهنده‌ی یک کارد هستند (Moshtagh Khorasani, 2006: 236).

تیغه‌ی کاردهای دوره‌ی قاجار بیشتر یک لبه هستند؛ در این نوع کاردها، پشت تیغه تقریباً صاف و پهن است و لبه‌ی تیغه از قسمت پایه تا نوک، انحنا‌ی اندکی پیدا می‌کند و تیز می‌شود. با وجود این، نمونه‌های کمی از تیغه‌های دو لبه هم، تاکنون به دست آمده است. یک نمونه از این نوع، کاردی است با تیغه‌ای دو لبه و تیز که در قسمت وسط جهت تقویت تیغه، جلوگیری از تاب برداشتن و شکستن تیغه، همانند خنجرها، خطی برجسته از قسمت ابتدای تیغه تا نزدیکی نوک آن ایجاد شده است. نمونه‌ی کاردهای نادری هم وجود دارند که تیغه‌ی آن‌ها اندکی انحنا دارد؛ در این نمونه‌ها تیغه تقریباً S شکل است. تیغه‌ی کاردها معمولاً سطحی صاف دارند؛ در مواردی هم نوک تیغه جهت تقویت و حفاظت آن در مقابل شکستن در هنگام برخورد با مانع، به صورت مخروطی شکل، فرم گرفته که به آن نوک نیزه‌ای یا دکمه‌ی مخروطی شکل گفته می‌شود (جدول ۳). در جدول مذکور، ۴ نمونه کارد از میان ۱۷ نمونه آمده است که دارای ویژگی‌های فرمی متفاوت در تیغه هستند؛ این ویژگی‌ها برای سایر نمونه‌های کارد هم صدق می‌کنند.

قبضه‌ی کاردهای دوره‌ی قاجار از دو قطعه عاج شیرماهی، عاج فیل، شاخ سیاه و یا از برخی سنگ‌های قیمتی از جمله عقیق تشکیل شده‌اند؛ البته برخی قبضه‌ها نیز به طور کامل از فولاد، و در موارد نادر نیز از استخوان مرجان ساخته شده‌اند.

کاردهای ایرانی یکپارچه هستند و فقط دو قطعه استخوان یا عاج با میخ‌های ریزه به دسته متصل شده است. ممکن است استخوان دسته با برخورد به چیزی بشکند و از دسته جدا شود، ولی موجب از کار افتادن سلاح نمی‌شود (دالمانی، ۱۳۳۵: ۳۷۹). فرم قبضه‌ی نمونه‌های بررسی شده، دو گونه‌ی متفاوت را نشان می‌دهند: قبضه‌های استوانه‌ای شکل یا مدور و قبضه‌های چندضلعی یا چند وجهی. دالمانی

جدول ۳. ویژگی‌های فرمی تیغ‌های کاردهای دوره‌ی قاجار (نگارندگان، ۱۳۹۷).

منبع	ویژگی تیغه	طرح	تصویر
www.oriental-arms.com, access date (16/5/2016)	یک لبه		
www.metmuseum.org, access date (15/2/2016)	یک لبه دکمه‌ی مخروطی در نوک تیغه		
www.armsandantiques.com, access date (4/4/2016)	دو لبه دارای خط برجسته‌ی وسط		
www.metmuseum.org, access date (15/2/2016)	یک لبه تیغه‌ی تقریباً شکل و انحنا دار		

نیز در ذکر ویژگی کاردهای دوره‌ی قاجار، به این دو فرم دسته (استوانه‌ای و مضلع) اشاره کرده است (دالمانی، ۱۳۳۵: ۳۸۱). یک نمونه‌ی بسیار جالب توجه از کارد با قبضه‌ی چندوجهی، نمونه‌ای در مجموعه‌ی خلیلی است که دسته و تیغه‌ی آن به صورت یکپارچه از فولاد ساخته شده و قبضه‌ی آن به وسیله‌ی شیارهایی به ۹ وجه مجزا تقسیم شده است. جالب‌ترین که قبضه توخالی است و درون آن یک دست، ابزار کوچک مانند سوهان و درفش جاسازی کرده‌اند. درپوش آن با طرحی از شمایل شیر تزیین شده و به وسیله‌ی یک پیچ با سر مشبک کاری شده برجای خود محکم می‌شود (آکساندر، ۱۳۸۷: ۱۱۰)، (تصویر ۲).

▲ تصویر ۲. کارد با قبضه‌ی چندوجهی و توخالی با ابزارهای پنهان در آن (آکساندر، ۱۳۸۷: ۱۱۳).

پایه، یکی دیگر از بخش‌های اصلی کارد است که مابین دسته و تیغه قرار می‌گیرد و به عنوان تکیه‌گاه دسته محسوب می‌شود. با توجه به بررسی‌های انجام شده، کاردها دارای سه نوع فرم متفاوت پایه هستند: پایه‌ی مدور، شیب‌دار و چند وجهی (تصاویر ۳، ۴ و ۵).

غلاف کاردها معمولاً از چوب یا فلز تشکیل شده‌اند که لایه‌ای از چرم سیاه یا سبز و یا این‌که پارچه‌ی مخمل، سطح آن‌ها را پوشانده است. در برخی موارد نیز غلاف دارای کفشکی از جنس آهن، فولاد، مس و یا طلا است. گاه غلاف علاوه بر تیغه تا دو-سوم از سطح دسته را هم پوشش می‌دهد.

▲ تصویر ۳. پایه‌ی مدور کارد (www.caravanacollection.com, access date 26/9/2016).

انواع نقوش و فنون تزئینی کاردها

براساس منابع مکتوب و نگاره‌های دوره‌ی قاجار، استفاده از کاردها در مراسم تشریفاتی و درباری این دوره، به‌کرات دیده می‌شود. باوجود کاربرد تشریفاتی کاردها -مانند خنجرها- برروی آن‌ها تزئینات مجلل و پرهزینه همچون مرصع‌کاری و میناکاری اجرا نشده است.

تیغه‌ی برخی کاردها به‌صورت ساده بوده و هیچ‌گونه تزئینی ندارند. نقوش تزئینی تیغه‌ی کاردها با آرایه‌های تزئینی را می‌توان به‌طور کلی به سه دسته‌ی اصلی طبقه‌بندی کرد که عبارتند از: ۱- نقوش گیاهی-هندسی شامل گل و برگ، اسلیمی‌های پیچان، ترنج، لچکی، خطوط و کادرهای هندسی هستند؛ ۲- نقوش کتیبه‌ای شامل عبارات عربی، آیات قرآنی، عبارات و اشعار فارسی با مضامین مذهبی، تعویذی و ادبی به خط نسخ و نستعلیق هستند؛ از جمله «بسم الله الرحمن الرحیم» و هم‌چنین آیه‌ی ۱۳ سوره‌ی شریفه‌ی صف، برخی نام‌ها و صفات خداوند مانند «یا الله»، «یا محمد»، «یا غفران»، «یا رئوف»، «یا مئان»، «یا حنان»، «یا دیان»، آیات ۲۵۵-۲۵۷ سوره‌ی بقره یا آیه‌الکرسی، سوره‌ی فلق، سوره‌ی توحید و سوره‌ی کافرون. از کتیبه‌های دیگر، نام سازنده‌ی کارد و بیت شعری فارسی است. ۳- نقوش انسانی-جانوری در موارد بسیار کمی دیده می‌شوند که شامل پرتره‌ی انسان برروی دسته، شمایل شیرو در موارد کمی هم نقش حمله‌ی شیر به آهو با مضامین بزمی (شکار) است.

▲ تصویر ۴. پایه‌ی شیب‌دار کارد (www.oriental-arms.com, access date 16/5/2016).

این نقوش اغلب به‌صورت ترکیبی به‌کار رفته‌اند و بیشتر قسمت پهنای تیغه در نزدیکی پایه، روی سطح پایه و سطح آهنک را آراسته‌اند. زیبایی تزئینات کاردهای این دوره را می‌توان در این دید که در بیشتر موارد نقوش سطح رو و پشت تیغه‌ها تزئینات مشابهی دارند که در کنار یکدیگر تکمیل‌کننده‌ی هم بوده و نیم‌ترنج واحدی را تشکیل می‌دهند. شباهت و هماهنگی نقوش حتی بر قسمت پشت و روی پایه‌ی کاردها نیز رعایت شده است؛ این مسئله بر افزایش زیبایی بصری سلاح افزوده است (جدول ۴).

همان‌طور که پیش از این نیز اشاره شد، کارد همانند شمشیر و خنجر از جمله سلاح‌های تشریفاتی این دوره محسوب می‌شد. این سخن را بسیاری از نگاره‌ها و تصاویر به‌جامانده از این دوره که متعلق به پادشاهان، شاهزادگان و بزرگان هستند، اثبات می‌کنند که همواره کارد مرصع در پهلوی چپ افراد قرار می‌گرفت. این مسئله اهمیت و جایگاه اصلی این سلاح را در دربار دوره‌ی قاجار نشان می‌دهد (تصویر ۶).

پیش قبض

پیش قبض سلاح سردی است که در زمره‌ی سلاح‌های تیغه‌دار با تیغه‌ی کوتاه و بُرنده قرار می‌گیرد. در لغت‌نامه‌ی دهخدا پیش قبض به‌عنوان نوعی اسلحه که در هندی آن را «لیکی» می‌نامند و هم‌چنین به‌عنوان یکی از فنون کُشتی هم معرفی شده است (دهخدا، ج ۴، ۱۳۷۷: ۵۹۸۳). در رابطه با پیشینه‌ی استفاده از پیش قبض اطلاعات چندانی در دست نیست؛ قبل از دوره‌ی صفوی از این سلاح ذکری به‌میان نیامده و احتمالاً در این دوره استفاده از آن شروع شده است (جلودار

▲ تصویر ۵. پایه‌ی مخروطی کارد (www.caravanacollection.com, access date 26/9/2016).

جدول ۴. انواع نقوش، مضامین و فنون تزئینی کاردهای دوره‌ی قاجار (نگارندگان، ۱۳۹۷).

منابع تصاویر	نمونه‌ها	انواع نقوش، مضامین و فنون تزئینی			اجزاء
		فنون	مضامین	نقوش	
۱. www.caravanacollection.com , access date (26/9/2016) ۲. www.metmuseum.org , access date (15/2/2016) ۳. www.metmuseum.org , access date (15/2/2016) ۴. (آکساندر، ۱۳۸۷: ۱۱۳) ۵. www.sothebys.com , access date (3/8/2016)	<p>(۱)</p>	کوفت‌گری	بزمی	انسانی - حمله‌ی شیر به آهو جانوری	تیغه
	<p>(۲)</p>	قلمزنی طلاکوبی کوفت‌گری	بزمی	گیاهی - گل و برگ هندسی اسلیمی پیچان ترنج	
	<p>(۳)</p>	قلمزنی طلاکوبی	مذهبی - تعویذی ادبی	کتیبه آیات قرآنی اشعار فارسی نام سازنده	
۱. www.metmuseum.org , access date (15/2/2016) ۲. www.sothebys.com , access date (3/8/2016) ۳. www.metmuseum.org , access date (15/2/2016) ۴. www.armsandantiques.com , access date (4/4/2016)	<p>(۱)</p>	طلاکوبی قلمزنی کوفت‌گری	بزمی	گیاهی - گل و برگ هندسی اسلیمی پیچان ترنج	پایه
	<p>(۲)</p>	طلاکوبی	مذهبی - تعویذی	کتیبه آیات قرآنی عبارات عربی	
۱. www.metmuseum.org , access date (15/2/2016) ۲. www.oriental-arms.com , access date (16/5/2016) ۳. www.metmuseum.org , access date (15/2/2016) ۴. www.sothebys.com , access date (3/8/2016) ۵. www.pinterest.co.uk , access date (5/11/2016)	<p>(۱)</p>	میناکاری	بزمی	انسانی - اشکال جانوران جانوری	آهنک
	<p>(۲)</p>	طلاکوبی قلمزنی	بزمی	گیاهی - گل و برگ هندسی اسلیمی پیچان ترنج کادر هندسی	
	<p>(۳)</p>	طلاکوبی	مذهبی - تعویذی	کتیبه صفات نیک خداوند آیات قرآنی	
۱. www.hermitagemuseum.org , access date (18/2/2016) ۲. (آکساندر، ۱۳۸۷: ۱۱۳) ۳. www.sothebys.com , access date (3/8/2016)	<p>(۱)</p>	میناکاری قلمزنی	بزمی	انسانی پرتره‌ی انسانی جانوری شمالی شیر	دسته
	<p>(۲)</p>	مینت کاری	بزمی	گیاهی - گل و برگ هندسی کادرهای هندسی	

دزفولی، ۱۳۹۴: ۲۷). در منابع تاریخی و سفرنامه‌های دوره‌ی قاجار نیز هیچ اشاره‌ی مشخصی به این سلاح و ویژگی‌های آن نشده است؛ اما در همین منابع، به‌ویژه هنگامی که از جنگ‌ها سخن به میان می‌آید، همراه سایر سلاح‌ها از جمله شمشیر،

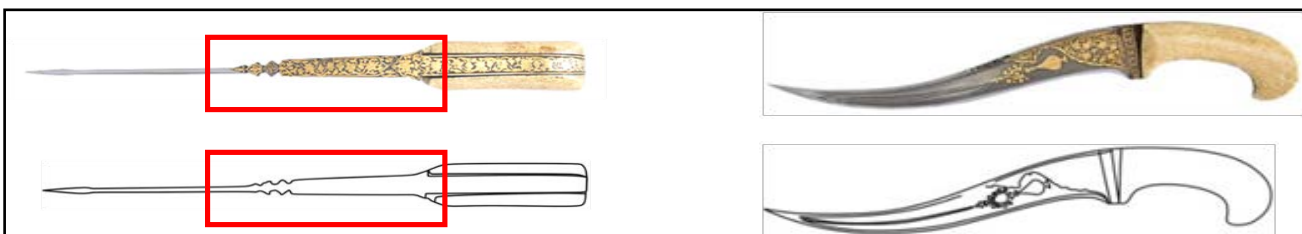

▲ تصویر ۶. نگاره‌ای از شاهزاده نشسته‌ی قاجاری با کارد مرصع زیر شال کمر (آرشیو موزه هنرهای تزئینی اصفهان).

خنجر، کارد و نیزه، از سلاح دیگری به نام «دشنه» نام‌برده شده است (ساروی، ۱۳۷۱: ۲۲۱؛ هدایت، ۱۳۳۹: ۶۰۹-۶۱۰). احتمال آن می‌رود که منظور از دشنه، همان پیش‌قبض باشد.

یک پیش‌قبض از بخش‌های مختلفی از جمله قبضه، آهنک، کفشک، غلاف، تیغ، لبه‌ی تیغ، پهنا‌ی تیغ، نوک تیغ و پشت تیغ تشکیل می‌شود (Moshtagh, Khorasani, 2006: 256).

پیش‌قبض با این‌که احتمالاً طرح آن برگرفته از کارد باشد، اما فرم خاص و منحصر به فردی دارد؛ تیغه‌ی آن برخلاف کارد، منحنی و پشت تیغه نیز در برخی موارد تا تقریباً سه-چهارم آن تیز است و روی تیغه در ابتدا به صورت مقعر بوده و قسمت انتهایی آن محدب می‌شود. گاهی پشت تیغه به حالت T شکل است که تا قسمت تیز آن ادامه دارد و در برخی موارد نیز این قسمت T شکل وجود ندارد؛ اما پشت تیغه باز هم به صورت پهن و لبه‌دار ساخته شده است. نوک تیغه بسیار ظریف و باریک است؛ بنابراین جهت تقویت آن، در برخی نمونه‌ها سر آن به صورت یک دکمه‌ی مخروطی ساخته شده است. قبضه‌ی این سلاح، معمولاً از دو قطعه عاج و یا به طور کامل از فلز ساخته می‌شد که اغلب ساده بوده و تزئینات خاصی روی آن اجرا نشده است. پیش‌قبض، همانند کارد و خنجر، با توجه به سبکی و اندازه‌ی کوچکش، برای بریدن و سوراخ کردن بدن حریف در نبردهای تن‌به‌تن و نزدیک مناسب بوده است (تصویر ۷).

▲ تصویر ۷. پیش‌قبض با تیغه‌ی انحنادار و پشت تیغه‌ی T شکل (www.metmuseum.org, access date 15/2/2016).

انواع نقوش و فنون تزئینی پیش‌قبض‌ها

بیشتر پیش‌قبض‌های به‌دست آمده مربوط به دوره‌ی صفوی است و نمونه‌های تاریخ‌گذاری شده به دوره‌ی قاجار، تعداد بسیار کمی هستند. نقوش تزئینی سه نمونه‌ی پیش‌قبض منسوب به دوره‌ی مورد بحث در این پژوهش، به سه دسته طبقه‌بندی می‌شوند که عبارتند از: ۱- نقوش گیاهی-هندسی مانند گل و برگ، اشکال ترنج؛ ۲- نقوش انسانی-جانوری شامل پرتره‌ی انسان و شمایل حیوانات مختلف در حال شکار؛ ۳- نقوش کتیبه‌ای شامل آیه‌ی ۱۳ سوره‌ی صف با مضمونی مذهبی و تعویذی؛ و در یک مورد استفاده از یک بیت شعر فارسی «قبضه خنجرت جهانگیر است / گرچه یک مشت استخوان باشد» با مضمونی ادبی بر پشت تیغه‌ی پیش‌قبض است. این تزئینات معمولاً قسمت یک-چهارم ابتدایی تیغه، آهنک و پشت لبه‌ی پهن تیغه را دربر می‌گیرند (جدول ۵).

این سلاح نمی‌تواند جزو سلاح‌های تشریفاتی و رسمی این دوره باشد؛ به این دلیل که بازتابی در نگاره‌های درباری و سلطنتی نداشته و در منابع نیز اشاره‌ای به

جدول ۵. انواع نقوش، مضامین و فنون تزیینی پیش‌قبض‌های دوره‌ی قاجار (نگارندگان، ۱۳۹۷).

منابع	نمونه‌ها	انواع نقوش، مضامین و فنون تزیینی			اجزاء
		فنون	مضامین	نقوش	
۱. موزه رضا عباسی (نگارندگان، ۱۳۹۵)	(1)	قلمزنی طلاکوبی	بزمی	گل و برگ ترنج	تیغه
۱. www.metmuseum.org, access date (15/2/2016) ۲. موزه رضا عباسی (نگارندگان، ۱۳۹۵)	(2)	قلمزنی طلاکوبی کوفت‌گری	مذهبی- تعویذی ادبی	آیات قرآنی اشعار و عبارات فارسی	
منابع	نمونه‌ها	انواع نقوش، مضامین و فنون تزیینی			اجزاء
		فنون	مضامین	نقوش	
۱. www.metmuseum.org, access date (15/2/2016)	(1)	طلاکوبی	بزمی	گل و برگ خط مستقیم	آهنک
۱. www.britishmuseum.org, access date (15/2/2016)	(1)	قلمزنی کوفت‌گری	بزمی	گل و برگ ترنج	غلاف
			بزمی	پیکره انسانی شماایل جانوران در حال شکار	
۱. www.britishmuseum.org, access date (15/2/2016)	(1)	قلمزنی کوفت‌گری	بزمی	گل و برگ خطوط هندسی	دسته یا قبضه
			بزمی	شماایل جانوران	

چنین کاربردی از آن نشده است. با توجه به بررسی‌هایی که تاکنون توسط نگارندگان صورت گرفته، به جز یک مورد عکس، این سلاح بازتابی در دیگر داده‌های فرهنگی و باستان‌شناختی این دوره نداشته است (تصویر ۸).
در پایان، ویژگی‌های کلی خنجر، کارد و پیش‌قبض‌های دوره‌ی قاجار در جدول ۶ آمده است.

نتیجه‌گیری

خنجر، کارد و پیش‌قبض به‌عنوان سلاح‌هایی تیغه‌دار، عملکردی بُرشی (بُرنده) دارند که برای جنگ‌های تن‌به‌تن و نزدیک مناسب هستند. تیغه‌ی خنجر دو لبه، و تیغه‌ی کاردها و پیش‌قبض‌ها، هم یک لبه و هم دو لبه است.

► تصویر ۸. عکس از سیف‌السلطان با پیش‌قبضی در دست به‌هنگام نشکار (مشکوه‌الملک، ۱۳۷۷: ۱۳۴).

جدول ۶. ویژگی‌های کلی خنجر، کارد و پیش‌قبض‌های دوره‌ی قاجار و مقایسه با سلاح‌های صفوی (نگارندگان، ۱۳۹۷: ۱۳۹۷).

سلاح‌ها	فرم		نقوش	مضامین	فنون	مقایسه با سلاح‌های صفوی
	تیغه	دسته				
خنجر	دو لبه میزان انحنا: با انحنا زیاد و با انحنا کم فرم لبه: ساده، کنگره‌دار و چند شاخه نوک تیغه: صاف یا با دکمه مخروطی	از جنس‌های مختلف از جمله عاج و فولاد فرم I شکل	گیاهی- هندسی انسانی- جانوری کتیبه‌ای	بزمی- تشریفاتی اساطیری مذهبی- تعویذی ادبی	قلمزنی طلاکوبی کوفت‌گری حکاکی منبت‌کاری مرصع‌کاری میناکاری ملیله‌کاری	انحنای تیغه‌ی خنجرها در ابتدا ملایم‌تر و از اواخر این دوره دارای انحنا بیشتر نقوش جانوری و گیاهی-هندسی، پرکاربردترین نقوش تزئینی در هر دو دوره ساخت خنجرهایی با بخشی شبیه بلچاق شمشیر بر دسته در دوره‌ی صفوی
کارد	یک لبه، دو لبه، با تیغه تقریباً S شکل و انحنا دار نوک تیغه: صاف یا با دکمه مخروطی	از جنس‌های مختلف مثل عاج و شاخ سیاه فرم استوانه‌ای یا چندوجهی	گیاهی- هندسی انسانی- جانوری کتیبه‌ای	بزمی- مذهبی- تعویذی ادبی	قلمزنی طلاکوبی کوفت‌گری منبت‌کاری مرصع‌کاری میناکاری	کاردهای صفوی یک لبه و مستقیم هستند؛ اما کاردهای دوره‌ی قاجار هم یک لبه و مستقیم و هم به صورت دو لبه و انحنا دار تیغه‌ی کاردهای هر دو دوره فاقد نقوش انسانی و به ندرت دارای نقوش جانوری وجود تصویر کاردهایی با بخشی شبیه بلچاق شمشیر بر دسته در نگاره‌های دوره‌ی صفوی
پیش‌قبض	یک لبه، دو لبه تیغه در ابتدا مقعر و سپس محدب پشت تیغه به حالت T شکل و یا فاقد آن نوک تیغه: صاف یا با دکمه مخروطی	اغلب از جنس عاج فرم استوانه‌ای	گیاهی- هندسی انسانی- جانوری کتیبه‌ای	بزمی- مذهبی- تعویذی ادبی	قلمزنی طلاکوبی کوفت‌گری	پیش‌قبض‌های صفوی یک لبه ولی پیش‌قبض‌های قاجار هم یک لبه و هم دو لبه پیش‌قبض‌های صفوی به ندرت دارای نقوش انسانی و جانوری

تیغه‌ی خنجرها از لحاظ میزان انحنا در دو گروه تیغه‌هایی با انحنا زیاد و تیغه‌هایی با انحنا کم قرار می‌گیرند؛ گروه اول، نوع غالب خنجرهای دوره‌ی قاجار هستند. علاوه بر این، شکل و فرم تیغه‌ی خنجرها نیز انواع ساده، کنگره‌دار و چند شاخه دارند. دسته‌ی این سلاح عموماً از جنس عاج و فولاد تشکیل شده که فرمی I شکل دارد. تیغه‌ی کاردها یا به صورت مستقیم و یا تقریباً S شکل هستند. دسته‌ی این سلاح عموماً فرم استوانه‌ای یا چندضلعی دارند که اغلب از عاج ساخته شده‌اند. تیغه‌ی پیش‌قبض‌ها فرم ویژه‌ای دارند که در ابتدا به صورت مقعر بوده و در انتها به حالت محدب درمی‌آید و فرمی تقریباً S شکل به تیغه می‌دهد. پشت تیغه‌ی این سلاح گاه فرم T شکل دارد و یا در برخی نمونه‌ها این ویژگی وجود ندارد؛

و تا یک-چهارم به صورت پهن است و در ادامه تیز می‌شود و تیغه‌ای دو لبه را شکل می‌دهد. ویژگی‌های این سلاح تلفیقی از ویژگی‌های خنجر و کارد است. در قسمت نوک تیغه‌ی برخی از نمونه‌های کارد، خنجر و پیش‌قبض، بخشی مخروطی شکل و اصطلاحاً نیزه‌ای، شکل گرفته است که هم از شکستن نوک تیغه جلوگیری می‌کند و هم این‌که قدرت ضربه و سوراخ‌کنندگی سلاح را برای نفوذ در بدن یا زره دشمن افزایش می‌دهد.

نقوش تزئینی این سه سلاح را می‌توان به سه گروه اصلی نقوش گیاهی-هندسی، انسانی-جانوری و کتیبه‌ای طبقه‌بندی کرد. نقوش گیاهی-هندسی پرکاربردترین نقوش در تزئین این سلاح‌ها هستند و نقوش انسانی-جانوری با مضمونی بزمی و اساطیری بیشترین کاربرد را در تزئین تیغه و قبضه‌ی خنجرها دارند و به ندرت در تزئین کارد و پیش‌قبض به کار رفته‌اند. نقوش کتیبه‌ای مضامین مذهبی، تعویذی و ادبی دارند که با خطوط نسخ، ثلث و نستعلیق نگاشته شده‌اند. کتیبه‌های مذهبی شامل آیه‌های قرآنی، عبارات عربی و ادعیه‌ها هستند که علاوه بر جنبه‌ی مذهبی به عنوان نوعی محافظ و طلسم قدرتمند جهت پیروزی و سعادت صاحب سلاح نیز به شمار می‌آیند. عبارت‌ها و اشعار فارسی نیز مضامینی ادبی دارند و اغلب بر روی قبضه‌ی خنجرها مشاهده می‌شوند.

خنجر و کارد از نظر موقعیت کاربری، در دو گروه تشریفاتی-نمادین و جنگی قرار می‌گیرند. لازم به ذکر است که جنبه‌ی کاربردی سلاح‌های تشریفاتی را نمی‌توان انکار کرد؛ اما تفاوتشان با نمونه‌های جنگی در تزئیناتشان است. نمونه‌های تشریفاتی به عنوان سلاح‌های رسمی، درباری و شاهانه محسوب می‌شدند و بیشتر در مراسم درباری و میهمانی‌های رسمی به عنوان نماد قدرت پادشاهان، شاهزادگان و بزرگان از اهمیت بسیاری برخوردار بودند و هم‌چنین جزو هدایای شاهانه برای صاحب‌منصبان در قبال خدمات آن‌ها به حکومت وقت محسوب می‌شدند. نوع تشریفاتی این دو سلاح کوچک، تزئیناتی گرانبها به صورت مرصع‌کاری و میناکاری دارند که جزو پرهزینه‌ترین فنون تزئینی محسوب می‌شوند. با توجه به مدارک و داده‌های موجود، پیش‌قبض در دوره‌ی قاجاریه در زمره‌ی سلاح‌های تشریفاتی نبوده و در نگاره‌ها و تصاویر به جامانده از این دوره هم ردپایی از کاربرد درباری آن نمی‌توان یافت. این سلاح، از لحاظ نقوش تزئینی هم بسیار ساده‌تر و بی‌پیرایه‌تر از خنجر و کارد است.

این پژوهش با تمرکز بر روی سه سلاح سرد کوچک و تیغه کوتاه، یعنی خنجر، کارد و پیش‌قبض در دوره‌ی قاجاریه صورت گرفت. با توجه به این‌که سلاح‌سازی این دوره در ادامه‌ی سلاح‌سازی دوران اسلامی-به‌ویژه دوره‌ی صفوی- بوده است؛ بنابراین می‌تواند در بررسی‌های آتی و مطالعات جامع‌تر در رابطه با سیر تحول ساخت خنجر، کارد و پیش‌قبض‌های ایران و یا این‌که سیر تحول سلاح‌سازی در دوران اسلامی به طور کلی مفید واقع شود.

پی‌نوشت

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد «پرستو قاسمی» با عنوان «بررسی و طبقه‌بندی سلاح‌های سرد تهاجمی دوره‌ی قاجار در قالب کاربرد، فرم، نقوش و فنون تزئینی با تأکید بر نمونه‌های شاخص» به‌راهنمایی میترا شاطری و مشاوره‌ی عباسعلی احمدی است..

2. Henry Rene D'Allemagn

3. Moritz Von Kotzebue

۴. کارد در اوستایی Kereta خوانده می‌شود (پورداد، ۱۳۸۲: ۷۴).

5. Comte De Arthur Gobineau

6. Heinrich K. Brugsch

7. E. R. Durand

8. James. B. Fraser

کتابنامه

- قرآن کریم.
- الاصفهانی، محمد مهدی بن محمدرضا، ۱۳۶۸، نصف جهان فی تعریف الاصفهان. تصحیح و تحشیه: منوچهر ستوده، تهران: امیرکبیر، چاپ دوم.
- اعتمادالسلطنه، محمد حسن بن علی، ۱۳۶۷، تاریخ منتظم ناصری. مصحح: محمداسماعیل رضوانی، جلد ۳، تهران: دنیای کتاب.
- آلکساندر، دیوید، ۱۳۸۷، ابزارآلات جنگ. ترجمه‌ی غلامحسین علی‌مازندرانی، ج ۹. ویراستار: ناصر پورپیرار، تهران: کارنگ.
- بروگش، هینریش، ۱۳۷۴، در سرزمین آفتاب. ترجمه‌ی مجید جلیوند، تهران: مرکز، چاپ اول.
- بنجامین، س. ج. و، ۱۳۶۹، ایران و ایرانیان. ترجمه‌ی محمدحسین کردبچه، تهران: جاویدان، چاپ دوم.
- پوپ، آرتز؛ و آکرمن، فیلیس، ۱۳۸۷، سیری در هنر ایران از دوران پیش‌ازتاریخ تا امروز. ویرایش زیر نظر: سیروس پرهام، ج. ۶، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- پورداد، ابراهیم، ۱۳۸۲، زین‌ابزار: جنگ‌ابزارهای باستانی ایران. به‌اهتمام: عبدالکریم جربزه‌دار، تهران: اساطیر، چاپ اول.
- تحویلدار اصفهانی، میرزا حسین خان، ۱۳۸۸، جغرافیای اصفهان: جغرافیای طبیعی و انسانی و آمار اصناف شهر. به کوشش: الهه تیرا، تهران: اختران، چاپ اول.
- توحیدی، ناصر، ۱۳۶۴، سیر تکامل تولید آهن و فولاد در ایران و جهان. تهران: امیرکبیر.
- جلودار دزفولی، محبوبه، ۱۳۹۴، «مطالعه و طبقه‌بندی جنگ‌افزارهای سرد دوره صفوی با تأکید بر نمونه‌های شاخص»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد، دانشگاه هنر اصفهان: دانشکده مرمت و شهرسازی.
- دالمانی، هانری رنه، ۱۳۳۵، سفرنامه از خراسان تا بختیاری. ترجمه و نگارش: فره‌وشی، تهران: چاپ گیلان.
- دوراند، ای آر، ۱۳۴۶، سفرنامه دوراند: مربوط به سفر هیأت سرتی موردوراند وزیرمختار انگلیس در ایران. ترجمه‌ی علی‌محمد ساکی، خرم‌آباد، لرستان:

- کتابفروشی محمدی.
- دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷، لغت نامه دهخدا. زیر نظر: محمد معین و سید جعفر شهیدی، ج. ۴ و ۷، تهران: دانشگاه تهران.
- زکی، محمدحسن، ۱۳۶۳، تاریخ صنایع ایران بعد از اسلام. ترجمه‌ی محمدعلی خلیلی، تهران: اقبال، چاپ دوم.
- ساروی، محمد فتح الله بن محمدتقی، ۱۳۷۱، تاریخ محمدی: احسن التواریخ. به اهتمام: غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: امیرکبیر، چاپ اول.
- کوتزبوئه، موریس. دو، ۱۳۸۵، مسافرت به ایران در معیت سفیر کبیر روسیه در سال ۱۸۱۷ م. ترجمه‌ی محمود هدایت، تهران: امیرکبیر.
- گوینو، ژوزف آرتور، ۱۳۸۳، سه سال در آسیا: سفرنامه کنت دو گوینو (۱۸۵۸-۱۸۵۵). ترجمه‌ی عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران: نشر قطره.
- مشکوه‌الملک، محمد بن علی، ۱۳۷۷، گنج پیدا: مجموعه‌ای از عکس‌های آلبوم‌خانه‌ی کاخ موزه گلستان همراه با رساله‌ی حشریه. مصحح: غلامرضا تهامی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی سازمان میراث فرهنگی.
- وقایع اتفاقیه، ۱۳۷۳، جلد اول، شماره‌های ۲۰ و ۳۳، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول.
- هدایت، رضا قلی خان، ۱۳۳۹، تاریخ روضه الصفای ناصری: در ذکر پادشاهان دوره‌ی صفویه، افشاریه، زندیه و قاجاریه. جلد نهم، قم: مرکزی، خیام، پیروز.

- Fraser- James, B., 1825, *Narrative of A Journey into Khorasan in the years 1821 and 1822*. London.

- Moshtagh Khorasani, M., 2006, *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of Qajar Period.*, Germany: Legat.

- Moshtagh Khorasani, M., 2012, "The Lion, the Bull and the Sun: Emblems of Power", *Classic Arms and Militaria*, Volume XIX, Issue 2, pp.16-21.

- www.britishmuseum.org, access date (15/2/2016)
- www.metmuseum.org, access date (15/2/2016)
- www.vam.ac.uk, access date (15/2/2016)
- www.hermitagemuseum.org, access date (18/2/2016)
- www.sothebys.com.org, access date (3/8/2016)
- www.royalcollection.org.uk, access date (3/8/2016)
- www.wallacecollection.org, access date (4/4/2016)
- www.armsandantiques.com, access date (4/4/2016)
- www.ids.lib.harvard.edu, access date (5/4/2016)
- www.peterfiner.com.org, access date (5/11/2016)
- www.peterfiner.com.org, access date (5/11/2016)
- www.pinterest.co.uk.org, access date (5/11/2016)
- www.oriental-arms.com, access date (16/5/2016)
- www.brooklynmuseum.org, access date (14/7/2016)
- www.caravanacollection.com, access date (26/9/2016)